

**МЕДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. ВОЛОДИМИРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.:
СТРУКТУРИЗАЦІЯ ГІГІЄНИЧНОГО НАПРЯМУ,
ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ НАУКОВИХ ЗДОБУТКІВ**

У статті розкривається один із етапів розвитку медичної освіти і науки в Київському університеті св. Володимира в другій половині ХІХ ст., зокрема, з'ясовується роль видатних учених-лікарів у становленні гігієнічного напрямку у вітчизняній медицині.

Ключові слова: *медичний факультет, кафедра гігієни, статут, навчальний процес, медична наука, охорона здоров'я.*

В умовах глобальних соціальних викликів, екологічних загроз і негативного техногенного впливу на сучасний соціум, роль і значення гігієнічної науки і освіти, як ніколи, зростає. У вітчизняній медицині, насамперед медичним факультетом Київського університету св. Володимира, у другій половині ХІХ ст. закладалися європейські традиції поєднання навчального процесу і наукових досліджень, спрямованих на якісну підготовку фахівців медичного профілю. Отже, зазначена проблема актуальна під кутом зору впровадження на сучасному етапі ідей Болонської декларації, використання історичного досвіду минулого.

У запропонованій статті автор прагнув розкрити найважливіші чинники становлення гігієнічної освіти і науки в Київському університеті св. Володимира, розкрити, яким чином відбувалася структуризація гігієни, що впливало на зміст та форму нового напрямку в медицині на етапі його становлення.

Як відзначалося вище, важливе значення для розвитку української науки і техніки мало заснування в 1834 р. Київського університету св. Володимира, другого університету в Україні після Харківського університету, заснованого у 1805 році. Хоча думка про доцільність відкриття медичного факультету неодноразово висловлювалася відомим ученим у галузі хірургії і анатомії, педагогом і громадським діячем М.І. Пироговим, проте в структурі вузу медичний факультет був відсутнім. Прошли роки, перш ніж у Київському університеті був створений медичний факультет, омріяний М.І. Пироговим.

Розвиток промисловості, поява нових галузей виробництва, ріст населення міст, всезростаючі потреби армії, масові епідемії і нагальна потреба у збільшенні чисельності лікарів, змусили царський уряд відкрити медичний факультет в університеті св. Володимира. Водночас указ про організацію медичного факультету був виданий лише в 1840 р., майже одночасно із закриттям, через студентські хвилювання, Віленської медичної академії.

Заняття на медичному факультеті Київського університету св. Володимира розпочалися у вересні 1841 р., через сім років після відкриття вузу. У доповідній «Про відкриття 1-го медичного курсу при університеті св. Володимира» відзначалося, що «існування медичного факультету започатковано. На медичний факультет вступило 22 особи, яким були прочитані перші лекції з анатомії 9 вересня та енциклопедії і методології медицини – 12 вересня поточного року» [4, с. 285].

Відкриття медичного факультету в Київському університеті стало новим етапом в історії медичної освіти і науки не лише в Україні, а у всій Російській імперії. Міністерство народної освіти відводило йому особливу роль координуючого центру усіх медичних факультетів. В одній із доповідних записок міністерства вказувалося: «Удосконалення лікарських наук можна зосередити у двох головних містах, а саме: у Москві для північної частини імперії та у Києві – для південної частини; у цьому разі університетські (медичні) факультети в Дерпті, Казані та Харкові будуть деяким чином служити допоміжними навчальними закладами і увійдуть в одне коло з двома головними» [8, с. 135].

Міністерство народної освіти Російської імперії особливо пильну увагу приділяло формуванню Київського університету та комплектації професорсько-викладацького складу вищої школи талановитими педагогами та вченими. Відповідно до вимог Міністерства народної освіти, для керівництва кафедрою на факультеті необхідно було обов'язково пройти стажування в кращих університетах Європи [3, арк. 3].

Велику кадрову та навчально-методичну і організаційну допомогу медичному факультету Київського університету св. Володимира надали Московський, Казанський, Дерптський (Тартурський) і Харківський університети. Першим деканом медичного факультету став професор В.О.-1889).

Помітною була роль М.І. Пирогова, як попечителя Київського навчального округу (1858-1861 рр.), в становленні медичного факультету. Видатний учений допоміг в організації навчального процесу, сприяв підвищенню рівня наукової роботи в університеті, особисто оперував у хірургічній клініці професора В.О. Караваєва. Окрім того, М.І. Пирогов сприяв заснуванню київських недільних шкіл. Одну із таких відкрив батько майбутнього класика української літератури М.Т. Рильського – Тадей Рильський.

Становлення медичного факультету відбувалося в контексті розвитку суспільно-громадської думки на терені України, інтенсивного формування нових напрямів науки в ХІХ столітті. Низка соціально значимих відкриттів у площині медичної науки належала вченим-медикам, які працювали в Київському університеті св. Володимира.

Визначальним документом, за яким функціонував університет, був університетський статут, який змінювався упродовж років. Відкривши Київський університет, у 1842 р. спеціально для нього уряд затверджує особливий Статут, який обмежував навіть ті незначні права, які Статутом 1835 р. мали інші університети Російської імперії. Цим Статутом уряд узаконював посилений контроль за діяльністю Київського університету [4, с. 285].

Зміцнення матеріально-технічної бази, формування перших кафедр, насамперед, гігієнічного профілю в університетах Російської імперії, було довготривалим явищем і залежало від розвитку вітчизняної економіки та культури. Відомо, що розрізнені гігієнічні знання подавалися як складові інших медичних знань у вищих навчальних закладах ще у ХVІІІ ст. Починаючи з першої половини ХІХ ст., гігієнічні знання окремим розділом читалися на двох кафедрах «лікарствознавства, токсикології, фармації, рецептури, дієтики, гігієни» та «судової медицини, медичної поліції, історії та літератури, медичної енциклопедії та методології». Викладання зводилося в основному до викладу норм індивідуальної гігієни відповідно до умов життя правлячої еліти. Соціальної гігієни в сучасному розумінні цього слова не існувало. Окрім того, невдале поєднання предметів згідно з Статутом 1835 р., за яким функціонували всі інші університети Російської імперії, негативно впливало на організацію навчального процесу. Даючи оцінку цього явища, М.Ф. Владимирский-Буданов писав: «Не потрібно бути фахівцем, щоб помітити, з якою незручністю і погіршеністю проти логіки складена ця концепція медичних наук, у якій, наприклад, історія і література медицини віднесені до кафедри судової медицини. Очевидно, що схема медичної освіти тільки ще складалася і вироблялася на російському ґрунті. Частина з них (медична поліція і епізоотичні хвороби) викладалася на кафедрі судової медицини, інші (гігієна і дієтика) – на кафедрі лікарствознавства» [5, с. 24].

Однією із особливостей Статуту Київського університету св. Володимира було об'єднання гігієнічних знань для викладання на одній кафедрі лікарствознавства разом з судовою медициною, лікарським законодавством і ветеринарною поліцією з епізоотичними хворобами. На той час ця кафедра була єдиною в російських університетах. І лише Статутом Київського університету св. Володимира від 1842 року гігієна вперше розглядається як наука, яка є основою санітарного нагляду (медичної поліції). Усе це сприяло її становленню як важливої медичної науки та практичної галузі охорони здоров'я. Саме з цього часу розпочинається перший етап становлення гігієнічної науки, яка до кінця першої половини ХІХ ст. носила назву «державне лікарствознавство». Відповідно так і називалася кафедра, яка згідно з університетським статутом 1835 р. об'єднувала кілька дисциплін.

Першим керівником кафедри державного лікарствознавства в січні 1842 року було

призначено професора Віленської медичної академії Івана Федоровича Леонова – вихованця Харківського університету. Як окремих курс по кафедрі державного лікарствознавства гігієну в 1847-1850 рр. читали ад'юнкт Х.Я. Гюббенет та доцент А.І. Слободзинський. В подальшому всю тематику за навчальними планами читав професор, який очолював кафедру.

З часу формування університетської підготовки лікарів, гігієнічні проблеми знаходилися в полі зору фахівців лікувальної справи (терапевтів, хірургів) та медичної громадськості, оскільки спеціалістів гігієнічного профілю не було. У зв'язку з цим, М.І. Пирогов указував, що «...радикальне покращення підготовки майбутніх лікарів і розвиток гігієнічної науки неможливі, якщо викладання гігієни буде зводитись до кількох лекцій, які читають фахівці різних профілів». До складеного ним проекту переліку кафедр нового медичного факультету Київського університету гігієна входила як окрема дисципліна. У своїй доповіді «О значении медицины для России» в 1862 році О.П. Вальтер запропонував розділити медичний факультет на лікарське і гігієнічне відділення. В 1864 році приват-доцент кафедри терапії Л.А. Маровський проголосив промову на засіданні Товариства київських лікарів: «О важности преподавания гигиены в учебных заведениях», де відстоював необхідність гігієнічних знань в системі викладання учбових закладів усіх рівнів [1, с. 164].

Проекти реорганізації медичної підготовки, де особлива увага приділялася викладанню гігієни, пропонували професори Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії І.П. Франк (1806) і П.П. Пелехін (1843). В оприлюднених проектах указувалося на доцільність відокремлення гігієни в окрему кафедру разом із фізіологією [6, с. 560].

Формування нового напрямку в медицині – гігієни, постійно перебувало в полі зору відомих учених. На доцільність і необхідність відокремлення гігієни від інших кафедр неодноразово вказував у 1862 р. професор Санкт-Петербурзької військово-медичної академії Я.А. еті необхідно створити суспільну гігієну і розробити її самостійними традиціями. А це є неможливим до того часу, доки кафедра гігієни не стала самостійною і не буде відокремлена від судової медицини». Відомий учений у галузі вітчизняної терапії С.П. Боткін указував, що «ця наука (тобто гігієна) повинна стати основою головної діяльності військового лікаря. Попередити розвиток хвороби, зменшити кількість хворих буде ще важливіше, ніж лікувати хворого». Він також звертав увагу на те, що «без хорошого знання природничих наук немислима розумна гігієна солдата».

Питання щодо створення самостійної кафедри гігієни неодноразово обговорювалося на раді медичного факультету Київського університету. В березні 1862 р. вищі навчальні заклади отримали «Проект загального статуту імператорських російських університетів», згідно з яким передбачалося читання курсів гігієни і медичної поліції, але при цьому гігієна разом з дієтикою викладалася на кафедрі загальної терапії і фармакології, а медична поліція (з ветеринарною поліцією і вченням про епізоотичні хвороби) – на кафедрі судової медицини. Серед критичних зауважень до проекту найбільш вагомими були вказівки М.І. Пирогова про доцільність об'єднання гігієни з фармакологією.

Отже, суттєвих змін у викладанні гігієни новий статут не вніс, вона так і не була відокремлена в самостійну дисципліну. Однак один із розділів цього статуту (розділ 3Б, п.4) передбачав право вносити пропозиції стосовно поділу факультету на відділення, об'єднання і розділення кафедр, заміну одних іншими, визначення дисциплін обов'язкових для викладання студентам. Цей пункт статуту взяв до уваги медичний факультет Київського університету і в травні 1863 р. на раді зніціював створення самостійної кафедри гігієни. Проте, лише через п'ять років професор кафедри державного лікарствознавства Ф.Ф. Ергардт запропонував кандидатуру В.А. Суботіна для викладання гігієни. З метою підготовки В.А. Суботіна до професорського звання по кафедрі гігієни, його було рекомендовано на стажування за кордон. З цього приводу Ф.Ф. Ергардт зазначав: «Важливе значення, яке мають гігієна, медична географія та медична поліція як для медичної освіти, так і для держави, ще в 1863 р. спонукало медичний факультет університету св. Володимира клопотати в міністра народної освіти про заснування окремої кафедри з цих предметів». Клопотання було направлено міністру після обговорення і схвалення Радою університету 15 жовтня 1864 року. В зв'язку з цим, у №12

«Университетских известий» за 1863 р. наводиться протокол засідання Ради університету від 16 жовтня 1863 р., де йшлося про виділення гігієни в самостійну кафедру. В цьому поданні зазначено: «...Кафедру під №15 розділити на дві кафедри: а) кафедру судової медицини з епізоотичними хворобами та ветеринарною допомогою; б) кафедру гігієни, медичної поліції, медичної географії та статистики...» [2, с. 264].

Професор В.Д. Орлов у роботі, присвяченій історії кафедри, вказує, що заснування самостійної кафедри гігієни в Київському університеті зберігало деякий час «характер приватного видозмінення в розподілі кафедр медичного факультету, без будь-якого застосування до медичних факультетів інших російських університетів» [7, с. 37].

У Київському університеті св. Володимира юридично кафедра гігієни була заснована в 1865 р., але фактичне своє існування вона розпочала лише з вересня 1871 р., коли Радою університету В.А. Суботін був обраний штатним доцентом цієї кафедри. Майже одночасно почала своє існування кафедра гігієни в Петербурзькій медико-хірургічній академії.

Організатор і керівник першої в Україні кафедри гігієни, професор В.А. Суботін відзначав: «Перший почин організації заснування самостійної кафедри гігієни в російських університетах належить університету св. Володимира» [9, с. 214].

Самостійні кафедри гігієни були створені в Київському університеті та Петербурзькій медико-хірургічній академії. Відповідно Київський університет був одним із засновників створення самостійних кафедр гігієни в Росії. Саме Раді університету св. Володимира належала ініціатива першого офіційного рішення від 15 жовтня 1864 року про створення окремої кафедри гігієни. Створення кафедри підтримали Московський, Харківський, Казанський університети і Петербурзька медико-хірургічна академія, а 1865 р. його було офіційно затверджено Міністерством народної освіти. Проте остаточне відокремлення кафедри гігієни стало можливим лише в 1869 році, хоча ще два роки кафедра залишалася вакантною і свою діяльність розпочала восени 1871 року.

Таким чином, для першого періоду розвитку гігієни, як навчальної дисципліни і науки, в Київському університеті св. Володимира було характерне штучне об'єднання різноманітних галузей медичної науки в складі кафедри державного лікаrstвознавства, яке ускладнювало науково-дослідницьку і педагогічну роботу. Ця «збірна» кафедра була лише перехідним етапом розвитку гігієнічних дисциплін. Для цього періоду характерна була багатопланова діяльність науковців у різних галузях медицини.

Перше офіційне рішення про створення окремої кафедри гігієни на теренах Російської імперії належить Раді Київського університету св. Володимира.

Наступний період розвитку гігієни, як навчальної дисципліни і науки, на медичному факультеті університету св. Володимира почався з моменту організації в 1871 році самостійної кафедри гігієни. Її організатором був приват-доцент В.А. Суботін.

Медицина другої половини XIX століття перейшла до науково-експериментального методу пізнання. Чисельні експериментальні дослідження довели необхідність та актуальність навчання студентів-лікарів новим принципам та методам профілактичних заходів для ефективної боротьби з причинами виникнення хвороб. З формування гігієни, як самостійної галузі медицини, відразу гостро постає питання підготовки фахівців профілактичного напрямку вітчизняної медицини.

До цього гігієнічними питаннями опікувалися ті лікарі, які на практиці зустрічалися з тією чи іншою гігієнічною проблемою. Для них вирішення гігієнічних проблем не було пріоритетом в лікарській практиці. Водночас з'являлися фахівці, які присвячували свою діяльність гігієнічному напрямку медицини. Однією із перших була визнана німецька школа гігієністів, де Мак Петтенкофер (1818-1901) згуртував навколо себе однодумців та організував найпотужнішу гігієнічну установу того часу, яка працювала спочатку як кафедра гігієни, а потім як Гігієнічний інститут Мюнхенського університету. Сьогодні це одна з провідних наукових установ Німеччини, що носить назву Інститут мікробіології та гігієни ім. Макса фон Петтенкофера Мюнхенського університету.

Наприкінці XIX - початку XX століття учні М. Петтенкофера очолювали гігієнічні

кафедри та інститути в багатьох університетах Європи. Перше покоління російських учених-гігієністів пройшло стажування в Мюнхенському університеті під керівництвом М. Петтенкофера. Слід нагадати, що першим учнем з України був вихованець Київського університету св. Володимира доктор медицини В.А. Суботін.

Формуючи вітчизняний гігієнічний напрям у медицині, в 1865 році Київський університет св. Володимира проголошує створення гігієнічної кафедри та оголошує конкурс на заміщення вакантної посади завідуючого кафедрою. Вакантною вона залишалася до 1869 року. Саме цього року рада медичного факультету запропонувала молодому доктору медицини В.А.Суботіну, який захистив дисертацію, пройти дворічне стажування для детального опанування гігієнічних здобутків центрально-європейської медичної школи та очолити кафедру гігієни.

Отже, медичному факультету Київського університету, де в 1865 р. була створена одна з перших самостійних кафедр гігієни на терені України, належала особлива заслуга в розвитку гігієнічної науки в Російській імперії. Кафедра зробила вагомий внесок у розвиток гігієнічної науки, упорядкування навчальних планів і методик викладання. Разом з іншими представниками вітчизняної науки учені кафедри гігієни Київського університету св. Володимира запропонували нові шляхи поліпшення підготовки лікарів, зокрема, рекомендували введення гігієни як спеціалізації, що мало докорінно поліпшити якість підготовки випускників університету, а їхнім головним напрямом роботи стала профілактика захворювань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 150 лет Киевскому медицинскому институту / за ред. Е.Г. Гончарука. – К.: Здоров'я, 1991.
2. Базанов В.А. Макс Петтенкофер и русские гигиенисты / В.А. Базанов // Гигиена и санитария. – 1989. – №5.
3. Державний архів м. Києва, ф. Р-352. Київський ордена Трудового Червоного Прапора медичний Інститут ім. О.О. Богомольця Міністерства охорони здоров'я УРСР. 1918-1985, оп. 1, спр. 772.
4. Крыштона Б.П. Высшее медицинское образование в Украинской ССР / Б.П. Крыштона. – К.: Здоров'я, 1985.
5. Макаренко И.М. Материалы о развитии гигиены на Украине: Автореф. дис. ... канд. мед. наук / И.М. Макаренко. – К., 1964.
6. Никберг И.И. К Истории организации первых кафедр гигиены в России / И.И. Никберг // Врачебное дело. – 1965. – №6.
7. Орлов В.Д. Виктор Андреевич Субботин как ученый и профессор / В.Д. Орлов // Университетские известия. – 1899. – №2.
8. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Спб, 1845. – Т.2. – Отд. 2.
9. Субботин В.А. Лаборатория при кафедре гигиены / В.А. Субботин // Историко-статистические записки об ученых и учебно-воспитательных учреждениях университета св. Владимира [под ред. В.С. Иконникова]. – К., 1884.

Бондарчук С. Медицинский факультет Киевского университета св. Владимира во второй половине XIX в.: структуризация гигиенического направления, человекоизмеримость научных изысканий.

В статье раскрывается один из этапов развития медицинского образования и науки в Киевском университете св. Владимира во второй половине XIX в., в частности, определяется роль выдающихся ученых-врачей в становлении гигиенического направления в отечественной медицине.

Ключевые слова: медицинский факультет, кафедра гигиены, устав, учебный процесс, медицина, здравоохранение.

Bondarchuk S. Medical faculty of Kiev University S.T. Vladimir in the second half XIX.: structuring hygienic directly human dimension scientific achievements.

The article reveals one of the stages of development of medical education in the University of Kiev St. Vladimir in the second half of the nineteenth century. Particular, it turns out the role of prominent scientists and physicians in establishing hygienic directly in domestic medicine.

Keywords: *Faculty of Medicine, Department of Hygiene, charter, teaching, medical science, health care.*

Одержано 22.11.2012